

Юлія ВОЛЬСЬКА

**ТИПОЛОГІЯ ПРИСЛІВНИХ КОМПОНЕНТІВ З
АТРИБУТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ
(на матеріалі творів письменників житомирської прозової
школи)**

У статті охарактеризовано граматичні типи прислівних компонентів з атрибутивним значенням.

Ключові слова: прислівний компонент, атрибутивне значення, валентність, синтаксична деривація, неелементарне просте речення.

Нові підходи до визначення речення як багатоаспектної одиниці сприяють розвиткові теорії членів речення. Традиційне вчення про другорядні члени речення одночасно враховує як формально-граматичні, так і семантико-синтаксичні (більшою мірою) ознаки, на основі яких і визначаються додаток, означення та обставини. У сучасних синтаксичних дослідженнях мовознавці розмежовують два ряди елементарних синтаксичних одиниць: власне-члени речення – формально-граматичні компоненти, виділювані на основі синтаксичних зв'язків, та синтаксеми – семантико-синтаксичні компоненти, виділювані на основі семантико-синтаксичних відношень¹.

Актуальність нашого дослідження зумовлена потребою комплексного вивчення компонентів формально-граматичного та семантико-синтаксичного рівнів речення, зокрема прислівних другорядних членів речення. У цій статті ми ставимо перед собою мету з'ясувати лінгвістичну природу прислівних компонентів з атрибутивним значенням, охарактеризувати основні граматичні типи цих одиниць.

Проблемі визначення лінгвістичного статусу та природи компонентів формально-граматичної структури речення присвятили свої праці як зарубіжні, так і вітчизняні лінгвісти (В.В. Бабайцева, В.А. Белошапкова, Г.О. Золотова,

Мова художніх творів

---

¹ Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368с.; Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові. – К.: Вища шк., 1986. – 167с.; Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. – Донецьк: Дон. НУ, 2001. – 663 с.; Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Академія, 2004. – 408 с.

О.С. Скоблікова, Т.П. Ломтєв, О.М. Мухін, Л.Д. Чеснокова, Н.Ю. Шведова, О.С. Мельничук, І.Р. Вихованець, А.П. Грищенко, І.К. Кучеренко, І.І. Слинько, П.С. Дудик, Н.Л. Іваницька, Н.В. Гуйванюк, К.Г. Городенська, М.В. Мірченко, М.І. Степаненко, Г.О. Козачук, К.Ф. Шульжук, С.Я. Єрмоленко, М.Я. Плющ, Н.І. Кухар).

Відповідно до критеріїв нової класифікації членів речення, формально-синтаксичний аспект простого речення відображають компоненти, виділювані з урахуванням предикативного й підрядного синтаксичних зв'язків: підмет, присудок, головний член односкладного речення, прислівні другорядні члени (залежні від слова) і детермінантні члени (залежні від предикативної основи в цілому). Важливу роль при цьому відіграє розмежування елементарних і неелементарних простих речень, визначення обсягу й меж формально-синтаксичного мінімуму речення.

Поняття синтаксичної елементарності в застосуванні до простого речення є неоднорівним. Більшість мовознавців виділяють два різновиди елементарних конструкцій². Перший являє собою власне-формально-синтаксичний різновид елементарних простих речень і відповідає предикативному мінімуму, який створює необхідні умови для того, щоб речення стало граматично оформленою синтаксичною одиницею. Другий різновид елементарного простого речення ґрунтується на семантико-синтаксичній структурі речення, опосередковується нею. І.Р. Вихованець називає цю формально-синтаксичну структуру опосередкованою. До складу речення опосередкованої структури входять іменникові компоненти, зумовлені семантико-синтаксичною валентністю предиката. Однак ці компоненти потрібно інтерпретувати не в семантико-синтаксичному, а формально-граматичному плані. Валентність предиката вказує на кількість необхідних для речення компонентів, а їхня формально-граматична кваліфікація здійснюється на основі синтаксичної зв'язку³. Залежно від валентного класу предиката мовознавці виділяють однокомпонентні, двокомпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні, п'ятикомпонентні, шестикомпонентні та семикомпонентні елементарні прості речення.

У реальних простих реченнях часто функціонують компоненти, не зумовлені валентністю предиката. Такі реченнєві побудови належать до ускладнених (неелементарних) простих речень.

---

² Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій: Монографія. – Луцьк: Вежа, 2001. – 340 с. – С. 30; Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368с. – С.244.

³ Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368с. – С.106.

Окрім традиційно виділюваних однорідних членів речення, відокремлених напівпредикативних зворотів, звертань, вставних конструкцій, котрі ускладнюють структуру речення як з формально-синтаксичного, так і з семантико-синтаксичного погляду, до ускладнювальних засобів належать: 1) не зумовлені валентністю предиката другорядні члени прислівного типу, напр.: *В болоті невтомні ластівки виловлювали з-під очерету дрібну комашию* (М. Закусило, 1: с. 395)⁴; 2) детермінантні другорядні члени неприслівного типу, напр.: *Біля молодого дуба Ірка якусь мить дивилася на відполіровану вітром дубову кору* (В. Даниленко, 2: с. 86)⁵; *І він незграбно поплентався через калюжі, смішно згорбившись і щохвилини стуляючи поли плаща* (Г. Цимбалюк, 2: с. 391); 3) компоненти з подвійним синтаксичним зв'язком, напр.: *Голодним він завжди не міг заснути* (Г. Цимбалюк, 1: с. 144); *Павка лежав на узбіччі непритомний* (Г. Шкляр, 1: с. 348) – з позицій традиційної граматики такі речення є поширеними неускладненими, але в них сконденсовано семантику кількох елементарних конструкцій⁶.

Типовими ознаками прислівних другорядних членів речення є: а) синтаксична периферійність, тобто неможливість формувати предикативну основу речення; б) поєднання з іншими членами речення (головними чи другорядними) трьома формами підрядного зв'язку – формами узгодження, керування, прилягання.

Прислівні компоненти можуть входити до складу як елементарного, так і неелементарного простого речення. У зв'язку з цим виникає проблема розмежування обов'язкових та необов'язкових другорядних членів речення. Однак у мовознавстві не вироблено загальних критеріїв для такого розмежування. Що стосується прислівних членів речення з атрибутивним значенням, то їх однозначно відносять до необов'язкових, факультативних, валентно не зумовлених компонентів неелементарного простого речення.

У граматичній системі мови, зауважує І.Р. Вихованець, атрибутивні відношення становлять специфічний тип відношень,

---

⁴ Вечеря на дванадцять персон: Житомирська прозова школа/ Упоряд., передм., літ. ред. В. Даниленка. – К.: Генеза, 1997. – 544 с. Далі цитуємо під цифрою 1 із вказівкою на сторінку.

⁵ Квіти в темній кімнаті: Сучасна укр. новела: Найяскравіші зразки укр. новелістики за останні п'ятнадцять років/ Упоряд., передм., літ. ред. В. Даниленка. – К.: Генеза, 1997. – 432с. Далі цитуємо під цифрою 2 із вказівкою на сторінку.

⁶ Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій: Монографія. – Луцьк: Вежа, 2001. – 340 с. – С. 32.; Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 210 с. – С. 112; Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Академія, 2004. – 408 с. – С. 13.

перехідний від семантико-синтаксичних до відношень формально-синтаксичного типу. Такі особливості атрибутивних відношень породжуються їх вторинністю, похідністю. Вони виникають унаслідок різноманітних перетворень вихідних елементарних простих речень і перерозподілу синтаксичних залежностей між компонентами, що відбуваються за з'єднання двох або більше елементарних речень в одне просте ускладнене речення⁷.

Оскільки прості неелементарні речення є результатом формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних трансформацій складних речень, то в ускладнених структурах можна виділити вихідне елементарне просте речення та утворені від іншого вихідного елементарного речення компоненти, наявність яких і засвідчує семантичну складність синтаксичної одиниці. Просте ускладнене речення з присубстантивним другорядним членом утворюється при згортанні складнопідрядних речень з підрядною означальною частиною, напр.: *Птах, який був волелюбний, нудьгував у клітці* → *Волелюбний птах* + *Птах нудьгував у клітці* → **Волелюбний птах нудьгував у клітці**⁸.

Коли в позиції прислівного другорядного члена речення стоїть дієприкметниковий або прикметниковий зворот (рідше одиничні дієприкметники або прикметники), то вони можуть відокремлюватися для пояснення, уточнення, конкретизації пов'язаного з ними слова, що посилює ознаки похідності таких одиниць від елементарних простих речень, напр.: *Тільки якийсь дідок, заклопотаний власним здоров'ям, підтюпцем утікав від старості вздовж лінії хвиль* (Г. Цимбалюк, 2: с. 390).

Прислівні компоненти з атрибутивним значенням можна класифікувати, взявши за основу їхні морфологічні ознаки, оскільки необхідною умовою наявності атрибутивних відношень між членами речення є залежність прислівного другорядного члена речення від іменника, тому що залежний елемент будь-якої семантики, підпорядковуючись опорному іменникові, вказує на ознаку позначуваного ним предмета.

У системі необов'язкових приіменникових компонентів з атрибутивним значенням функціонують:

1) *прикметникові компоненти*, що виявляють найбільшу продуктивність, виражають власне-ознаки (якості); атрибутивні відношення між прикметниковими факультативними компонентами і компонентами-іменниками сприяють конденсації висловлення і забезпечують перебудову конструкції на основі елементарних речень: *Заточуючись серед надгробків і*

---

⁷ Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368с. – С.133.

⁸ Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. – К.: Наук. думка., 1991. – 192с. – С. 32-36.

відсталяючи вбік праву руку, до нас підходив **вайлуватий** здоровило (А. Шевчук, 1: с. 86); **Дехто** сідав на **широких** **дерев'яних** сходках і продовжував розмову (А. Шевчук, 1: с. 94); **Божеволіла травнева** ніч (В. Даниленко, 1: с. 151); **Сріблясте** мерехтіння кіноекрану на стіні **темної** зали **колишнього панського** маєтку осявало наше обшарпане **повоєнне** дитинство **небуденним** світлом (Г. Шкляр, 1: с. 342)

2) дієприкметникові компоненти, які також є характерними для української мови й можуть вживатися як осібно, так і в складі звороту: **Заснулий** місяць розкрив круглі, здивовані оченята і облив Шурку Куксу сірим перламутром погляду (В. Шевчук, 1: с.16); **Він** безшумно рухався, **облитий місячним світлом**, а його золота голова світилася (В. Шевчук, 1: с.84); **Він** вийшов із крамниці і довго йшов містом, **загублений** і самотній (В. Даниленко, 1: с. 152);

3) іменникові компоненти, репрезентовані переважно родовим відмінком без прийменника: **В історії** **письменства** завжди викликала подив літературна активізація **регіонів** (В. Даниленко, 1: с.5); **Хихикнув** і порвався йти, але потрапив у куц **кропиви** й попик руку (В. Шевчук, 1: с.18); **Родичі** неспішно простували до брами **цвинтаря** (А. Шевчук, 1: с. 87); **Хати** купалися в золотому листі **вишень, яблук, слив** (М. Закусило, 1: с. 386), який нерідко супроводжує залежний від нього прикметниковий компонент: **Повітря** було напоєне креозотом, шкірою валіз, димом **горілого листя** і ще чимсь вокзальним (В. Даниленко, 2: с. 84);

4) прийменниково-іменникові компоненти, що становлять значну за обсягом групу: **Чоловік** узяв плаща, подивився на **тріщину в стіні**, перекошені **двері**, **косо** прибиту книжкову полицю (В. Даниленко, 1: с. 157); **Біля** будинку з **шовковицею** зупинився і довго **вдивлявся** в освітлене вікно (В. Даниленко, 1: с. 159); **Лежала** й **дивилась** узори **на килимі** (В. Даниленко, 1: с. 168); факультативні прийменникові компоненти, виражені прийменниково-відмінковими формами, вживаються, як правило, із залежними від них факультативними прикметниковими поширювачами: **Він** наблизив до нас **коричневу**, з **олив'яним блиском** пику (А. Шевчук, 1: с. 86); **Він** купив квіти, м'яку іграшку з **дивною назвою** **Котик Гав**, **пляшку** казору й поніс додому (В. Даниленко, 1: с. 152);

5) займенникові компоненти, обмежені у вживанні присвійними, вказівними, означальними та неозначеними займенниками.: **Він** не **столлювався** **нагинатися** **назустріч** шепотінню **своїї** низенької матері (А. Шевчук, 1: с. 90); У звичайні дні біля **їхньої** домівки безлюдно, тихо й **однотонно** (Є. Концевич, 1: с. 97); **Рання** весна **того** року була **недовгою** (М. Закусило, 1: с.394).

Нерегулярність утворення, обмеженість вживання, однотипність граматичного вираження властиві **дієслівним**

компонентам, репрезентованим інфінітивом: *Нарешті збулася його мрія поїхати до моря*; та прислівниковим компонентам: *Робота удвох пішла веселіше* (Г.Шкляр, 1: с. 354), вони реалізують атрибутивну функцію лише в постпозитивному вживанні.

Отже, на підставі розмежування елементарних/ неелементарних простих речень у системі другорядних членів речення виділяють обов'язкові компоненти, зумовлені валентністю предиката, та необов'язкові, факультативні компоненти, незумовлені валентністю предиката. Наявність у структурі простого речення необов'язкових компонентів (детермінантів, факультативних прислівних членів речення, дуплексивів) свідчить про семантичну ускладненість речення.

Факультативні прислівні компоненти з атрибутивним значенням є результатом перетворень вихідних елементарних речень у просте ускладнене. За морфологічним вираженням виділяють прикметникові, дієприкметникові, іменникові, прийменниково-іменникові, займенникові, дієслівні та прислівникові компоненти прислівної залежності.

Необхідність комплексного вивчення усіх структурних компонентів неелементарного простого речення спонукає до подальших наукових студій.

Юлия Вольская

«Типология присловных компонентов с атрибутивным значением (на материале произведений писателей житомирской прозаической школы)»

В статье определены грамматические типы присловных конструкций с атрибутивным значением.

Ключевые слова: *присловный компонент, валентность, синтаксическая деривация, атрибутивное значение, неэлементарное простое предложение.*

Julia Volska

The typology of the dependent components of words with an attributive meaning (on the materials of the writers of Zhytomyr prose school)

The article deals with the grammatical types of the dependent components of words with an attributive meaning.

Key words: *dependent components of words, attributive meaning, valency, syntactical derivation, non-elementary simple sentence.*